

УДК 929.55:276.2-526.65(477.64-751.3)(045)

КОЛЕКЦІЯ МЕНОНІТСЬКИХ НАДГРОБКІВ З КОЛОНІЙ
ХОРТИЦЬКОГО ОКРУГУ, ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЕТАПІВ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ МЕНОНІТСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена Пачковська,
молодший науковий співробітник
відділу історії
Національного заповідника «Хортиця»
ORCID: 0009-0001-1954-082X

Матеріал присвячений дослідженню колекції менонітських надгробків з колоній Хортицького округу, як важливого джерела для аналізу соціалізації менонітської спільноти Півдня України.

Метою дослідження є висвітлення етапів соціалізації менонітської особистості через вивчення поховальних пам'яток, як культурного феномену, що відображає соціальні, релігійні, сімейні зв'язки в менонітському суспільстві.

Завдання дослідження передбачають аналіз соціальних та культурних змістів менонітських пам'ятників колоній Хортицького округу, визначення їх ролі у формуванні соціальної, релігійної та культурної ідентичності окремих індивідів й менонітської спільноти в цілому. Проблема вирішується через використання багаторівневої методології, що поєднує емпіричні теоретичні, загальнологічні методи та спеціальні методи історичної науки. Основою дослідження є аналіз даних, отриманих із надгробків менонітських колоній Хортиця та Інзель Хортиця, що дозволяє поглибити розуміння механізмів формування ідентичності, адаптації до зовнішніх умов та передачі традицій всередині громади протягом поколінь.

Залучення поховальних пам'яток, як джерела дослідження, відкриває можливість розробки нових методологічних підходів до аналізу соціальних процесів. Інтердисциплінарне об'єднання історії, психології, соціології,

культурології сприяє створенню цілісного уявлення про процеси соціалізації в менонітському суспільстві.

Ключові слова: меноніти, надгробки, соціалізація, етапи соціалізації, особистість, релігійна ідентичність, соціальна стратифікація, епітафія.

This study focuses on the collection of Mennonite tombstones from the Khortytsia district colonies as a crucial source for analyzing the socialization processes within the Mennonite community of Southern Ukraine. The primary objective is to elucidate stages of individual socialization within the Mennonite society by examining these funerary monuments as cultural artifacts that reflect social, religious, and familial ties.

The research tasks encompass an analysis of the social and cultural meanings encapsulated in the Mennonite monuments of the Khortytsia district colonies. It aims to define the role of these tombstones in shaping the social, religious, and cultural identity of both individuals and the community as a whole. The study addresses this objective through a multi-level methodology that integrates empirical-theoretical, general-logical methods, and specific approaches from historical science. The research foundation is built upon data obtained from tombstones in the Khortytsia and Insel Khortytsia colonies, which enables a deeper understanding of identity formation mechanisms, adaptation to external conditions, and the intergenerational transmission of traditions within the community.

Using funerary monuments as research sources opens up the development of new methodological approaches for analyzing social processes. The interdisciplinary integration of history, psychology, sociology, and cultural studies contributes to a comprehensive understanding of socialization processes within the Mennonite society.

Keywords: Mennonites, tombstones, socialization, stages of socialization, individual identity, religious identity, social stratification, epitaph.

Менонітські громади, які оселилися на Півдні України наприкінці XVIII ст., залишили після себе унікальну культурну спадщину, берегли свої традиції, цінності та спосіб життя, одночасно адаптуючись до нових соціальних умов. Їхня трудова етика, інноваційні підходи до ведення сільського господарства та міцні громади стали невід'ємною частиною історії нашого регіону. Вивчення особистості менонітів та процесів їхньої соціалізації в суспільстві має велике значення для розуміння соціальних і культурних трансформацій, що відбувалися в менонітських громадах на різних етапах історії. Дослідження соціалізації менонітів не лише дозволяє глибше зрозуміти їхню роль у становленні місцевої економіки та культури, але й те, як ці соціалізаційні процеси вплинули на їхню ідентичність і взаємодію з місцевим населенням. В даному випадку, під соціалізаційними процесами мають на увазі складний набір соціальних взаємодій, які формують індивіда як члена суспільства й охоплюють засвоєння цінностей, норм, поведінки, культурних аспектів, тощо, які властиві менонітській спільноті.

Вивчення особистості менонітів та процес їхньої соціалізації в суспільстві мають інтерес для фахівців у галузі соціології, історичної психології, психології релігії, тощо, оскільки ця група зберігає особливий образ життя, цінності та норми. Фундаментальні дослідження соціально-демографічної поведінки ми бачимо у науковців Дж. Тевса [43]. Е. Френсиса [32], Дж. Уррі [44], які через соціологічний підхід висвітлювали особливості соціуму менонітських колоній. В роботах Р. Левена [38] підіймаються питання впливу зовнішніх факторів на соціалізацію менонітської особистості: провідна роль родинного виховання та церкви, контакти з іншими культурами, тощо. В монографії Д. Стейплза [41] проблема менонітської колонізації південноукраїнських земель останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. оцінюється з точки зору регіональної та соціальної історії. Д. Крейбілл [37] акцентує увагу на особливостях вірувань

менонітів, використовує їхній досвід і традиції, щоб проілюструвати концепції служіння, спільноти та соціальної справедливості. Аналіз особливостей становлення особистості в менонітському середовищі Півдня України та характеристику етапів її соціалізації знаходимо у дослідженнях М. Белікової [1;2]. В матеріалах С. Брежневої [4] розкривається роль духовних менонітських співів у формуванні особистості та можливість впровадження цих методик у сучасний навчально-виховний процес, а в дослідженнях М. Штатського підіймаються питання впливу поховальних традицій менонітів на формування їхнього світосприйняття та особистісного ставлення до життя і смерті [25]. В ґрунтовних працях О. Швайки [24] проблеми соціального становлення індивіда подаються через взаємодію мешканців колоній з місцевим населенням, в дисертаційному дослідженні К. Лях [13] знаходимо пояснення особливостей взаємодії німецькомовного населення Південної України з іноетнічним оточенням. У монографії Г. Тарда [23] висвітлюються загальні положення процесу соціалізації, а в роботах О. Столяренка [22] та П. Штомпки [27] розглядаються аспекти розвитку та формування особистості в соціумі. Проте, на сьогодні, питання соціалізації особистості саме в менонітському середовищі не знайшло широкого висвітлення у науковій літературі й ця тема потребує подальшого вивчення.

Колонії Хортицького округу є важливим осередком для вивчення історії та соціокультурних особливостей менонітської спільноти. Одним із елементів менонітської культурної спадщини є поховальна культура. Поховальні пам'ятки – це не лише меморіали для вшанування померлих, але й важливі культурно-історичні артефакти, що відображають релігійні та соціальні погляди менонітів, зберігають у собі символіку, написи та інші елементи, які дають можливість досліджувати етапи соціалізації особистості в межах цієї громади.

Дане дослідження присвячене темі, яка має досить обмежене висвітлення у наукових публікаціях, а саме, особливостям соціалізації менонітів в нових історичних умовах, з введенням до наукового обігу матеріальних пам'яток (менонітських надгробків), що надає широкі можливості для більш детального вивчення та осмислення соціального становлення особистості колоністів в умовах нової батьківщини та відповідно до нових нестандартних суспільних умов. Метою дослідження є висвітлення етапів соціалізації менонітської спільноти Півдня України через вивчення поховальних пам'яток, як культурного феномену, що відображає соціальні, релігійні та сімейні зв'язки, а також етапи життя та формування ідентичності особистості в менонітському суспільстві й дозволяє проаналізувати особливості соціальної стратифікації, тобто диференціації менонітського суспільства на соціальні класи та верстви населення.

Завдання дослідження полягають в аналізі соціальних та культурних змістів менонітських пам'ятників колоній Хортицького округу, їх ролі у визначенні соціальної, релігійної та культурної ідентичності окремих індивідів й менонітської спільноти в цілому, у висвітленні значення меморіальних практик при збереженні культурної пам'яті та трансформації соціальних норм серед менонітів Хортицького округу.

Джерельна база дослідження складається з опублікованих (законодавчі акти, збірники документів, статистичні матеріали, публіцистика, мемуари, періодична преса, епістолярна спадщина хортицьких колоністів А. Классена, Я. Еппа), неопублікованих (щоденник К. Гільдебранда) та архівних матеріалів. Проблема вирішується через використання багаторівневої методики дослідження, а саме, поєднання емпіричних методів, методів теоретичного пізнання, загальнологічних методів та прийомів та спеціальних методів історичної науки: ідеографічного (описового), історичного порівняння, біографічного, статистичного, методу історико-культурної атрибуції. Дослідження базується на аналізі інформації, отриманої з

менонітських надгробків (або їх частин) колоній Хортиця та Інзель Хортиця, у кількості 219 одиниць (153 та 66, відповідно). Пам'ятки різного ступеню збереженості та мають різний рівень інформативності, але вони цілком дають змогу оцінити особливості функціонування менонітського соціуму в незвичних для нього умовах російської імперії та надати інформацію щодо родинних зв'язків та культурних традицій менонітських громад, релігійних та суспільних переконань, соціальних структур, тощо [18; 19; 20]. Текст епітафій наданий у перекладі автора. Такий комплекс з наративних джерел, архівних документів та даних з менонітських поховальних пам'яток дає змогу створити цілісну картину процесів, що відбувалися у менонітському соціумі протягом періоду з кінця XVIII і до початку XX ст.

Кожна людина народжується індивідом й поступово стає особистістю в процесі соціалізації [22, с. 79]. Під соціалізацією розуміють процес становлення особистості, засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством [23, с. 38]. Соціалізацію розглядають як двосторонній процес: з одного боку, це цілеспрямований вплив суспільства на індивіда, з другого – його власні зусилля щодо входження в суспільство з подальшим набуттям бажаних соціальних статусів [9, с. 96]. Соціалізацію особистості можна розглядати не лише в соціологічному аспекті, а й з точки зору історичної психології, яка визначає особливості психіки людини в залежності від історичної епохи, й головним завданням якої є здатність надати психологічну картину минулого, ґрунтуючись на фактах, тобто не приписуючи особистості іншої епохи не властиві їй риси [17, с. 361].

Соціалізація менонітської спільноти відбувалася на двох основних рівнях – первинному та вторинному, де родина і громада відігравали ключові ролі. Первинна соціалізація формувала особистість через сімейні традиції, релігійні обряди та етичні цінності. Вторинна соціалізація, яка відбувалася через участь у громадському житті, праці та освіті, формувала соціальні ролі

та професійну ідентичність [15, с. 182]. Надгробки є джерелом вивчення цих процесів, адже вони відображають не лише індивідуальні долі, але й колективні ідеї громади, що впливали на формування менонітської особистості, дозволяють глибше зрозуміти релігійну та соціальну ідентичність окремих представників спільноти.

Умовно, процес соціалізації індивіда можна розділити на етапи: дитинство, молодість, зрілість та старість [17, с. 104]. Потрібно одразу зробити акцент на тому, що вікові межі даних етапів постійно змінювалися протягом часу, та могли бути досить розмиті. Соціальний устрій, рівень освіченості суспільства, рівень матеріального благополуччя, тощо, здатні відсунути кордони віку на більш пізній період, або й взагалі нівелювати ці кордони [27, с. 114–115].

Меноніти вважали, що період дитинства триває доти, доки дитина навчається у початковій школі: до 14 років у хлопців та до 12 років у дівчат. Подальше навчання в змішаних класах вже вважалося непристойним [1, с. 130]. З огляду на аграрне суспільство та багатодітність менонітських родин, всі діти змалечку починали виступати свідомими помічниками у господарських справах. Чітко окреслене коло обов'язків забезпечувало їхню постійну зайнятість господарськими справами й сприяло формуванню відповідальності за якісне виконання роботи, яка в сім'ях завжди була високому на рівні [8, с. 147]. Згідно уяви менонітів, чесна праця, постійна турбота про родину та батьків вважалися головним життєвим принципом людини [34, с. 297]. Дитина рано усвідомлювала себе членом єдиної родини, оскільки батьки завжди підкреслювали, що її праця така ж необхідна родині, як і праця дорослого [5, с. 463].

На першому місці у вихованні завжди була скромність та охайність. Колоністів з дитинства привчали бачити красу не в зовнішності, а у внутрішньому світі людини. Такому результату, зокрема, сприяло суворе дотримання розкладу дня, який привчав до пунктуальності та

дисциплінованості, поваги до навколишніх людей та їхньої праці. Досить популярне словосполучення «Ordnung muss sein» (Порядок понад усе – нім.) можна назвати основним гаслом організації господарської й побутової діяльності, яке регламентувало час праці та відпочинку [39, с. 67].

На етапі раннього дитинства важливу роль відігравали родинна освіта та релігійні традиції [38, с. 126–127]. Молодші діти допомагали дорослим в міру своїх можливостей: з 3–5 років дівчатка починали слідкувати за чистотою посуду, хлопчики доглядали домашню птицю, дрібну худобу [35, с. 53]. Проте, як в кожному соціумі, знайомство з оточуючим світом і утвердження себе в ньому починалося через гру та копіювання дій дорослих: постійно спостерігаючи за дорослими, діти починали імітувати їх «господарські» дії [21, с. 250]. Однією з ознак переходу дитини на інший соціальний рівень був одяг [30]. Найменших хлопчиків замість штанців, одягали в суконьки, як у більшості заможних родин Європи: «У перших моїх спогадах я бачу себе вдягненим у зелену барвисту сукню, наскільки пам'ятаю, з сатину...» [33, с. 38].

З 6–8 років трудове навантаження збільшувалося й певні обов'язки закріплювався за дитиною вже на постійній основі. За невиконання роботи карали, оскільки «лінощі – це гріх, за який необхідно карати» [35, с. 54]. Найчастіше, в якості покарання було збільшення кількості роботи, або перероблення вже зробленого. При цьому хвалити не поспішали, аби не «розбалувати» дитину [40, с. 156].

Треба зазначити, що з огляду на аграрне суспільство, такий етап, як підлітковий вік (13–16 років), у життєвому циклі менонітів був відсутній [28, с. 382]. Протягом цього періоду, соціалізація тісно пов'язувалася із освітніми установами, а залучення до релігійних практик, участь у громадських заходах та спільна діяльності допомагали дітям закріпити соціальні звички та моральні цінності [5, с. 468]. Також підлітки брали участь у роботі по господарству вже на рівні з дорослими. Наприклад, за спогадами мешканця

колонії Інзель Хортиця К. Гільдебранда, старший брат Петер повинен був не лише допомагати матері в домашніх справах, але й готувати їжу для родини: «...він мав бути прибиральником і кухарем. Як він смажив рибу, ... варив суп і пік коржики!» [33, с. 35]. Проте, існує відмінність менонітського соціуму від інших аграрних суспільств: у менонітів неповнолітня молодь не мала змоги брати шлюб [31, с. 122].

Молодь (16–20 років) проходила процес самовизначення та намагалася інтегруватися до менонітського співтовариства. Вважалася дорослою, приблизно, з 20 років, – тобто наступав етап зрілості [11]. Головною ознакою переходу до наступного життєвого циклу було проведення обряду хрещення, який відбувався лише над дорослими [40, с. 142]. Людина проходила через процес самовизначення, який включав створення сім'ї, участь у громадському житті, вибір кар'єри тощо. Також, по досягненню двадцятирічного віку припинялась опіка общини над малолітніми: сироти отримували спадок і могли повністю розпоряджатися своїм майном [26, с. 85]. Проте батьки продовжували фінансово підтримувати дітей та припиняли допомогу тоді, коли діти накопичували достатньо грошей на купівлю землі та на будівництво власної оселі [16, с. 268].

Одруження ставало можливим лише після хрещення [42]. Шлюби, як правило, укладалися з представниками власної церковної конгрегації й останнє слово у виборі супутника життя завжди було за батьками [2, с. 49]. У першій половині XIX ст. середній шлюбний вік чоловіка-меноніта складав 23–24 роки, жінки – 21 рік, але у другій половині XIX ст. цей віковий показник зріс до 24 та 22 років відповідно [7, с. 108]. Тож можемо говорити, що час дитинства у жінок завершувався приблизно на два роки раніше, ніж у чоловіків, відповідно, й рівень жіночої освіченості був нижчим [1, с. 126]. Інформація на пам'ятниках підтверджує цю статистику: середній віковий показник молоді шлюбного віку, яка померла, не встигнувши створити родину – 20 років [18; 19; 20]. Навіть серед жінок були такі, хто не встиг

одружитися до 24 років (Анна Вібе) [20]. Вищий шлюбний вік у менонітів був зумовлений вищезгаданим проходженням обряду хрещення у дорослому віці та необхідністю стати самостійним господарем, тож вторинна соціалізація у менонітів починалася пізніше, аніж у місцевого населення [1, с. 127].

В свою чергу, тенденція до зростання шлюбного віку зумовила відтермінування переходу до зрілості. Ті, хто доживали до зрілого віку і не одружувались, не вважалися повноцінними членами общини, оскільки не виконували тих життєвих вимог, які перед ними ставив менонітський соціум [31, с. 51–52]. Аналізуючи інформацію, отриману з наявних менонітських надгробків, виявилось, що лише дві особи чоловічої статі (колонія Інзель Хортиця) дожили до похилого віку й не перебували в шлюбі [20], проте не можна виключати просту відсутність архівних даних; серед жінок таких, взагалі, не знайшлося [18; 19; 20].

З великою повагою громада ставилася до літніх людей, які були носіями життєвої мудрості та досвіду й передавали свої знання молоді. Перехід у цю вікову категорію визнавався вершиною соціального статусу в менонітському соціумі [34, с. 341]. У середині XIX ст. меноніти вважали довгожителюми тих, хто прожив понад 80 років: станом на 1845 р., в Хортицькому окрузі на 5067 осіб припадало 10 довгожителів [7, с. 160]. Літні люди доживали свій вік з родинами, у випадку смерті дітей піклування про них покладали на громаду [29].

Рівень смертності завжди визначався складною взаємодією біологічних, соціальних, культурних і економічних факторів [14, с. 218]. Впродовж XIX ст. у традиційному менонітському суспільстві смертність коливалася в межах 21–30 чоловік на одну тисячу населення [10]. Проте вищий рівень медичного обслуговування, заборона на пияцтво, регламентований спосіб життя сприяли тому, що відсоток 70-річного населення був в колоніях на порядок вищий, аніж в навколишніх селах [12].

Наприклад, виходячи з інформації, яка містилася на пам'ятниках, 70-річний рубіж перетнуло 25%, чотири людини подолали 80-річний бар'єр [18; 19; 20]. Найстаршому з них, Петеру Гільдебранду з колонії Інзель Хортиця, на момент смерті виповнилося 95 років [20].

Дані з надгробків вказують на високий процент дитячої смертності: 29% від загальної кількості знайдених пам'ятників були дитячими, середній вік померлих дітей складав 3 роки [18; 19; 20]. Серед основних причин – народження дітей з критичними патологіями, народження слабких дітей, які вмирали від інфекційних захворювань, несвоєчасність надходження медичної допомоги тощо [2, с. 50]. Вагомою причиною загального погіршення генетичного фонду стали традиції, згідно яких шлюби найчастіше укладалися в межах колонії: практично всі жителі селища перебували між собою в родинних відносинах [26, с. 119]. Як наслідок – збільшення ризику викиднів, передчасних пологів, народження мертвонароджених, смерть немовлят протягом першого року, народження дітей з генетичними патологіями, які приводили до смерті дитини у віці до чотирьох років, що також підтверджується нашими розрахунками [2, с. 49].

Досить промовиста статистика щодо середньої тривалості життя чоловіків та жінок: 66 років та 54 роки відповідно [18; 19; 20]. Цей факт пояснюється, по-перше, досить низьким рівнем тогочасного медичного обслуговування, за якого великий відсоток жіночого населення колоній помирав у дітородному віці: спадкові, вроджені, інфекційні захворювання вважалися невиліковними. Досить часто в наративних джерелах була присутня інформація про смерть людини через «невиліковну хворобу», проте симптоми такої хвороби не уточнювалися [2, с. 50]. По-друге, велика кількість пологів з можливими ускладненнями та постійна тяжка робота не сприяли жіночому довголіттю. Так, виходячи з наявної інформації на пам'ятниках, 18% жінок не дожили до 35-річного віку, тоді як таких, хто

пережив 70-літній рубіж, було 16%. Відсоток «довгожителів» серед чоловіків на порядок вищий – 34%, а померлих до 35 років лише 4,5% [18; 19; 20].

Попри те, що шлюби були міцними й розлучення не практикувалися, за життя меноніти в середньому укладали два шлюби у зв'язку зі смертю другої половини подружньої пари [2, с. 52]. Через наявний гендерний дисбаланс у тривалості життя можна стверджувати, що до 40% чоловіків, на відміну від жінок, брали другий, а іноді й третій шлюб, що також підтверджується даними з надгробків [18; 19; 20]. На Острівхортицькому цвинтарі наявні численні родинні поховання, в тому числі й у такій конфігурації: голова родини й поряд дві його дружини. Як приклад – Йоганн Гільдебранд з дружинами Сарою Петерс та Катариною Шелленберг [20].

Епітафії на надгробках також є важливим джерелом для визначення етапів соціалізації менонітської особистості. Вони не лише вшановують пам'ять померлих: їхній зміст відображає такі аспекти, як світосприймання колоністів, суть їх релігійних та соціальних цінностей, християнських та життєвих принципів, які формують менонітську ідентичність. Зазвичай на пам'ятниках розміщували цитати Писання, як, наприклад, рядки з Євангелія від Матвія: «Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть»; Івана: «І кожен, хто живе та хто вірує в Мене, повіки не вмере. Чи ти віруєш в це?», «Бажаю Я, Отче, щоб і ті, кого дав Ти Мені, там зо Мною були, де знаходжуся», тощо [18, с. 72–99; 19, с. 62–90]. Це могли бути поетичні рядки, що містили звернення до померлого, віру у вічне життя, сподівання на Воскресіння: «Добре, що є світло, яке ніколи не згасає в темряві, і перед ликом Спасителя згадайте про своїх дітей у молитві» [18, с. 74; 19, с. 65], «І я просто хочу провести своє останнє земне життя з Тобою та з моєю дружиною», «Обидва чекають на сповіщення про щасливе Воскресіння» [20]. Треба зазначити, що відношення до смерті у менонітської громади можна визначити як «спокійне», або як «світло-сумне»: епітафії не місять відчаю, скорботи чи безнадії. Так, напис на пам'ятнику шестирічної Анни Нібур

стверджує, що смерті не існує: «Дівчинка просто спить. До побачення!» [18, с. 73].

Інформація з пам'ятників дає змогу прослідкувати життєвий шлях людини, досить часто в епітафіях присутні мотиви стійкості перед випробуваннями і надія на світле майбутнє, де родина знову буде разом. Так, з напису на пам'ятнику Генріха Тевса одразу зрозуміло, що цей молодий хлопець помер сиротою: «Батько і мати залишили мене, але Господь прийняв мене» [19, с. 78]. Якщо ж людина за життя мала проблеми, як, наприклад депутат Якоб Гепнер, звинувачений у розкраданні коштів громади та засуджений до ув'язнення [34, с. 161–162], то рядки несли інформацію «заспокоєння» та віри у подальше щасливе потойбічне життя: «Тепер, коли через ці рани я подолав страждання, страхи і труднощі, я гідний йти до Бога» [20].

На пам'ятниках могли вказувати соціальні ролі особи, й місце, яке вона посідала в колоністській суспільній ієрархії, – батьки, священнослужителі, старійшини тощо. Наявність такої інформації дозволяє зробити висновки про соціально-економічну структуру менонітської громади [18; 19; 20]. На одному з пам'ятників навіть мало місце фіксування факту девіантної поведінки: на фронтоні верхньої частини великого, художньо оформленого, але розбитого надгробка, замість традиційного якоря стояла аббревіатура – «I. Kor. V. 1.» [18, с. 85]. Це Перше послання Апостола Павла до коринф'ян (глава 5:1), яке говорить про недопустимість перелюбів: «Всюди чути, що між вами перелюб, і то такий перелюб, який і між поганими незнаний, що хтось має за дружину собі дружину батькову...» [3]. Підтвердженням вірогідності цього факту є статистика правопорушень, скоєних хортицькими менонітами за 1866 р.: на першому місці серед проявів асоціальної поведінки стояв саме перелюб – 24 випадки, далі йшло невиконання розпоряджень керівництва (17 випадків) й замикала трійку пиятика (7 випадків) [6, с. 97].

На жаль, на сьогодні немає можливості визначити ім'я особи, якій було встановлено цей пам'ятник.

Епітафії також дозволяють прослідкувати родинні зв'язки, адже знайдені надгробки цілих поколінь (наприклад, рід Гепнерів-Гільдебрандів з Інзель Хортиці) [20], епітафії яких містили інформацію роду, вказували на соціальний статус, досягнення та добрі вчинки членів родини. Такі родинні пам'ятки підкреслюють значення родини в житті колоністів, акцентують увагу на важливості суспільних взаємин, а їхній стиль написання, простий та зрозумілий, без зайвої пишноти підтверджує наші попередні висновки про виховання особистої скромності та поваги до мудрості старших. Це свідчить, що сім'я була ключовим інститутом первинної соціалізації, а громада – основним елементом вторинної соціалізації [38, с. 223].

Необхідно звернути увагу на те, що з часом відбулися зміни у формах, способах виготовлення пам'ятників, у змісті епітафій. Надгробки кінця XVIII – першої чверті XIX ст. могли бути у вигляді погано оброблених каменів, або звичайних річкових валунів, на яких писали лише скорочене ім'я-прізвище та дату смерті, що пояснюється складним початком існування мешканців колоній на нових землях. З часом пам'ятники набувають нових рис й фіксують не лише пам'ять про померлого, але й його соціальний статус [18; 19; 20]. На такі кардинальні зміни вплинуло налагодження життя колоній, покращення фінансового стану та умов життя колоністів, виникнення власних майстерень із виготовлення пам'ятників. Найбільша кількість надгробків вийшла з майстерні знаменитого майстра Г. Гамма, чії роботи прикрашали менонітські цвинтарі протягом 50 років [25, с. 206]. Окрім того, можна говорити про вплив навколишніх етносів, наприклад, замість традиційного якоря, подекуди на пам'ятниках з'являється зображення хреста [18, с. 72; 20], а на початку XX ст. написи на деяких пам'ятниках (найчастіше, громадських діячів), почали дублювати російською [18, с. 74; 19, с. 63]. Проте всі поховальні пам'ятки будь-якого часу мали спільну рису:

на цвинтарі більшість звичайних надгробків були подібними, навіть, однаковими й своєю простотою підкреслювали віру менонітів у чесноти та смирення. Це свідчить, що зовнішні фактори вторинної соціалізації впливали на ідентичність менонітів, не руйнуючи при цьому основоположних принципів їхньої віри та спільноти [25, с. 215].

Відповідно до вимог соціуму і під їхнім впливом формувалися риси особистості, зокрема, мешканців Острівхортицької колонії. І. Классен вважав своїх земляків людьми з особливою острівною ідентичністю: «Очі їхні були гострі, м'язи міцні, воля залізна, і проста філософія реального природного впливу... І коли вони, широкі у плечах, стояли на пляжі, в кожного складалося враження: ось він, острів'янин, могутня фігура, справжній представник нашого народу! І ось, ми бачимо Гепнерів, Гільдебрандів, Касдорфів, Дрідігерів, Классенів – поселенців острова Хортиці» [36, с. 110].

Таким чином, колекція менонітських надгробків являє собою унікальне історико-культурне джерело, що дозволяє дослідити процеси соціалізації менонітської особистості на різних етапах її життя через призму сімейних, релігійних, трудових цінностей. Ці пам'ятники не лише зберігають інформацію про конкретні події та людей, але й відображають ключові аспекти світогляду та соціального устрою менонітських громад. Через символіку, написи можна простежити, як розвивалися ідеали спільноти, та світоглядні цінності. Аналіз менонітських пам'ятників сприяє глибшому розумінню механізмів формування ідентичності, адаптації до зовнішніх умов та передачі традицій всередині громади протягом поколінь. Ці пам'ятки відображають важливі аспекти соціального життя громади, зокрема, сімейні цінності, релігійні переконання, суспільну ієрархію й надають широкі можливості для більш детального вивчення та осмислення процесу соціального становлення особистості колоністів в умовах нової Батьківщини та відповідно до нових нестандартних суспільних умов.

Використання поховальних пам'яток як джерела дослідження відкриває перспективи для розробки нових методологічних підходів до аналізу соціальних процесів. Інтердисциплінарний підхід, що поєднує історію, психологію, соціологію, культурологію сприяє створенню цілісного уявлення про процеси соціалізації в менонітському суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Bielikova (Romaniuk) M.V. Sotsializatsiia ta zhyttievyi tsykl u menonitskii rodyni na pivdni Ukrainy: praktyka XIX st. *Humanitarnyi zhurnal*. 2011. Zyma-vesna. 1–2. S. 126–129.
2. Bielikova (Romaniuk) M.V. Endohamiia v menonitskii etnokonfesiinii spilnoti Pivdnia Ukrainy (1789–1917 rr.). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. Zaporizhzhia : Prosvita, 2007. Vyp. XXI. S. 49–52.
3. Bibliia Onlain [per. I. Ohienka]. Pershe poslannia apostola Pavla do korynfian, 5:1. URL: <https://only.bible/bible/ubio/1co-5/>. (дата звернення 10.09.2024).
4. Brezhnieva S.B. Aktualizatsiia pedahohichnoho dosvidu vprovadzhennia istorychnykh dukhovnykh pisen menonitiv u suchasnyi navchalno-vykhovnyi protses VNZ. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. Melitopol, 2017. Vyp. 56–57 (109–110). S. 537–545.
5. Vasylchuk V. Protses rozvytku osvity v nimetskykh poseleenniakh na Pivdni Ukrainy (XVIII – pochatok XX stolittia). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2007. Vyp. 33. S. 462–471.
6. Vesnyk Evropy. S.-Peterburh :Typohrafiia Y.N. Kushnerev y K. 1866. S. 95–102.
7. Voenno-statystycheskoe obozrenye Rossyiskoi ympery, yzdavaemoe po Vysochaishemu poveleniyu pry 1-m otdelenyy Departamenta Heneralnoho Shtaba.

Ekaterynoslavskaia hubernyia. Sankt-Peterburh : V typohrafiy Departamenta Heneralnoho Shtaba, 1849. T. XI. Ch. 2. 190 s.

8. Haksthauzen A. Yssledovanye vnutrennykh otnoshenyi narodnoi zhyzny y v osobennosti selskykh uchrezhdenyi Rossyy. M. : Typ. A.Y. Mamontova y K^o, 1870. T. 1. 490 s.

9. Hidens E. Sotsiolohiia. K. : Osnovy, 1999. 726 s.

10. Revyzskaia skazka, uchynennaia v 1811-m hodu, 16-ho avhusta, o chysle narodyvshykhsia v nalychnosti v Khortytskykh koloniyakh menonystakh, Ekaterynoslavskoi hubernyy y uezda. *DAZO*. F. 134. Op. 1. Spr. 296.

11. *DAZO*. R. 2030. Oleksandrivska miska uprava. Op. 2. Spr. 153. Ark. 92.

12. *DAZO*. R. 2030. Oleksandrivska miska uprava. Op. 1. Spr. 2. Ark. 3.

13. Liakh K.S. Nimetskomovni kolonisty Pivdnia Ukrainy v multynatsionalnomu otochenni: problema vzaiemodii kultur (XIX–na pochatku XX st.): dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07. 00. 01 «Istoriia Ukrainy». 2005. 268 s.

14. Maksymenko S.D. Zlyvkov V.L., Kuzykova S.B. Osobystist u rozvytku: psykholohichna teoriia i praktyka. Knyha 1. K.-Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. 428 s.

15. Mid D.H. Dukh, samist i suspilstvo. Z tochky zoru sotsialnoho Bikheviorysta. K. : Ukrainyskyi tsentr dukhovnoi kultury, 2000. 416 s.

16. Pavlovych V. Materyaly dlia heohrafiy y statystyky rossyy, sobrannye ofytserom heneralnoho shtaba. Ekaterynoslavskaia hubernyia. SPb : Typohrafiia departamenta heneralnoho shtaba, 1862. 396 s.

17. Parsons T. O sotsyalnykh systemakh. M. : Akademicheskyi proekt, 2002. 832 s.

18. Pachkovska O.L. Ohliad ta identyfikatsiia menonitskykh nadhrobkiv z kolonii Khortytsia. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho zapovidnyka «Khortytsia» (dali – NA NZKh)*, spr. 1032. Ark. 72–99.

19. Pachkovska O.L. Ohliad ta identyfikatsiia menonitskykh nadhrobkiv z kolonii Khortytsia. *NA NZKh*, spr. 1109. Ark. 62–90.
20. Pachkovska O.L. Ohliad ta identyfikatsiia menonitskykh nadhrobkiv z kolonii Inzel Khortytsia. *Zvit za naukovo-doslidnu robotu po temi: «Zhyttievyi svit ostrivkhortytskykh menonitiv»*. Zaporizhzhia, 2024. [Rukopys].
21. Pyazhe Zh. Yzbrannye psykholohycheskye trudy. M. : Mezhdunarodnaia pedahohycheskaia akademyia, 1994. 680 s.
22. Stoliarenko O.B. Psykholohiia osobystosti. K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. 273 s.
23. Tard H. Sotsyolohyia. M : LKY, 2007. 152 s.
24. Shvaika I.O. Ekonomichni vzaiemovidnosyny nimetskykh kolonistiv z ukrainskym naselenniam u XIX stolitti. *Istoriia ta heohrafiia: zb. nauk. prats.* Khark. nats. ped. un-t imeni H.S. Skovorody. Kharkiv : Kolehium, 2015. Vyp. 53. S. 16-21.
25. Shtatskyi M.O. Pokhovalni tradytsii Khortytskykh menonitiv. *Insula*. 2020. № 1. S. 201–218. URL: insula.in.ua (дата звернення 13.10.2024 р.).
26. Shtakh Ya. Ocherky iz istoryy i sovremennoi zhyzny yuzhnorusskykh kolonystov. M. : Yzdatelstvo typohrafyy Mamontova, 1916. 166 s.
27. Shtompka P. Sotsiolohiia. Analiz suspilstva. Lviv : Kolir PRO. 2020. 800 s.
28. Yablonska T.M. Identychnist yak predmet psykholohichnoho analizu. Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im.H.S.Kostiuka APN Ukrainy. K. : Nika-Tsentr, 2010. Vyp. 38. S. 378–387.
29. Das Chortitzer Mennonitengebiet 1848. Kurzgefasste geschichtliche Uebersicht der Gruendung und des Bestehens der Kolonien des chortizzer Mennonitenbezirkes. URL: <https://chort.square7.ch/Ber1848.html> (дата звернення: 17.08.2024).
30. Die Kleidung von den Mennoniten. URL: <https://chort.square7.ch/kb/tklassn> (дата звернення: 10.08.2024).

31. Epp J.D. A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp. 1851–1880. Translated and edited, with an Introduction and Analysis, by Harvey L. Dyck. Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 1991. 456 p.

32. Francis E.K. The Mennonite Common wealth in Russia, 1789–1914. A Sociological Interpretation *The Mennonite Quarterly Review*. 1951. July. Volume XXV. № 3. P. 173–182.

33. Hildebrand K. Unsere Lebensbeschreibung. 1891. 198 s. *Фонди Національного заповідника «Хортиця»*. Акт прийому № 80 від 25 серпня 1989 р. НДФ-12990.

34. Huebert H.T. Hirschau: an example of Russian Mennonite life. Winnipeg, Manitoba, 1986. 416 p.

35. Klassen A.J. Diaries of Abraham Johann Klassen 1891–1927. Canadian Mennonite University Library. *Donated the Mennonite Heritage Centre / Archives Mennonite Church Canada*. Winnipeg, Manitoba, 2008. 162 p.

36. Klassen I.P. Die Insel Chortitza. Stimmungsbilder, Gedanken und Erinnerungen. Winnipeg : Derksen Printers. 126 s.

37. Kraybill D.R. The Upside-Down Kingdom. Herald Press. 2011. 322 p.

38. Loewen R.K. Family, Church and Market. A Mennonite Community in the Old and the New Worlds, 1850–1930. Chicago : Urbana, 1980. 371 p.

39. Peters V. Die Dnjeprinsel Chortitza und ihre Deutsch-Mennonitische Kolonie. Kopie vom Archivdokument Zusammenfassender Bericht über Chortitza Gebiet von K. Stumpp, 1942. 203 s.

40. Rempel D.G., Rempel Carlson C. A Mennonite Family in Tsarist Russia and the Soviet Union, 1789-1923. Toronto-Buffalo-London : University of Toronto Press, 2002. 372 p.

41. Staples J.R. Cross-cultural on the Ukrainian steppe: settling the Molochna basin. 1783–1861. Toronto : University of Toronto Press. 2003. 253 p.

42. Thiessen D. Das Chortitzer Mennoniten 1848. Kurzgefasste geschichtliche Uebersicht der Gruendung und des Bestehens der Kolonien des

chortitzer Mennonitenbezirkes. URL: <https://chort.square7.ch/Ber1848.html/>.
(дата зверення 18.04.2024)

43. Toews J.B. Childbirth, Disease and Death Among the Mennonites In Nineteenth-Century Russia. *The Mennonite Quarterly Review*. 1986. July. Volume LX. № 3. P. 450–468.

44. Urry J. Gender, Generation and Social Identity in Russian Mennonite Society. *Journal of Mennonite Studies*. 1999. Vol. 17. P. 95–106.